

Üsküdarlı Aşkî Divanı'nda Efsanevi ve Menkıbevi Şahsiyetler*

İklîma Doğan

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı / *Teacher, Ministry of National Education*

iklima.genc@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8496-0313

Öz

Efsane ve menkıbeler, Divan şiirini besleyen önemli kaynaklardır. Bu kaynaklara ait olan ve telmih ya da mazmun yoluyla karşımıza çıkan edebi kavramlar ise oldukça fazladır. Bu kavramların ait oldukları kaynaklar itibarıyla ortaya konulması ve bunların kullanımlarına örnekleriyle yer verilmesi Divan şiirine vukufiyet konusunda önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bilhassa İran mitolojisinin tesirinde kalan Divan şairleri, şiirlerinde daha çok İran esatirine ilişkin en önemli eser olan *Şehnâme* kahramanlarına yer vermiştir. Ayrıca efsanevi aşk hikâyelerinin kahramanları ve mutasavvıfların menkıbevi şahsiyetleri de şiirlere sıkça konu edilmiştir. Üsküdarlı Aşkî Divanı da bu anlamda son derece zengin malzemeyi ihtiva etmektedir. Bu zengin içerik Divan'ın etkili bir ifade gücüne ulaşmasını da sağlamıştır.

Divan'ın efsanevi ve menkıbevi şahısların ele alınışı bakımından değerlendirilmesi, 16. yüzyıl Divan şiirinde efsanevi ve menkıbevi şahısların ne şekilde kullanıldığını görme imkânı sağlaması bakımından önemlidir. Söz konusu şahsiyetlerin Üsküdarlı Aşkî Divanı'nda hangi bağlamlarda kullanıldığını ve nasıl değerlendirildiğini görmek de bu malzemenin tasnif ve tahlili ile mümkündür.

Üsküdarlı Aşkî'nin Divan'ında Acem kökenli efsanevi şahısların kullanımı daha

---

* Bu makale, 2022 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan "Üsküdarlı Aşkî Divanı'nda Din, Toplum ve İnsan" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This article was produced from the doctoral thesis titled "Religion, Society and Human in the Üsküdarlı Aşkî Divan" done at Ankara University Social Sciences Institute in 2022.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İklîma Doğan).

Geliş/Received: 18 Temmuz/July | **Kabul/Accepted:** 13 Eylül/September 2022 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2022 Atıf/Cite as: İklîma Doğan, "Üsküdarlı Aşkî Divanı'nda Efsanevi ve Menkıbevi Şahsiyetler = Legendary and Epic Personalities in the Divan of Uskudarli Aski", Danisname 5 (Eylül/September 2022), 83-104. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7090822>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

yoğundur. Bu şahıslar daha çok kasidelerde övgüsü yapılan Osmanlı padişahları veya diğer devlet adamları için bir kıyas ya da benzetme unsuru olarak kullanılır.

Bununla birlikte efsanevi aşk hikâyelerinin kahramanları, kutsal kitaplarda bahsi geçen şahıslar ve mutasavvıfların da Divan'da sıkça zikredildiği görülür. Efsanevi aşk hikâyelerinin kahramanlarına daha çok âşık, sevgili ve rakip üçgeninde yazılan aşk konulu şiirlerde yer verilir. Şair bazen bu şahısları aşk halini anlatan birer timsal olarak görürken bazen de kendi aşkının daha üstün olduğunu ifade etmek amacıyla bir kıyas malzemesi olarak kullanır.

Kutsal kitaplarda bahsi geçen şahıslar, şiirlerde genellikle idealize edilmiş birer kahraman olarak ele alınır. Bununla birlikte olumsuz davranış örneği olarak temayüz eden şahıslara da Divan'da yer verilir. Şiirlerde bu şahıslara yer verilmesinin temel sebebi, tarihte olumlu ya da olumsuz anlamda iz bırakmış bu şahsiyetlerin her birinde belirli bir davranış biçiminin âdeta simgeleşmiş olmasıdır.

Şiirlerde bahsi geçen mutasavvıflar ise genellikle tasavvuf yolunda çığır açmış ve menkıbevi şahsiyetleri ile ön plana çıkmış kişilerdir. Mutasavvıflar, Divan'da olumlu davranış örneği olarak temayüz eden şahıslar olarak ele alınır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Üsküdarlı Aşkî Divanı, Efsanevi şahsiyetler, Divan edebiyatı, İran mitolojisi.

Legendary and Epic Personalities in the Divan of Uskudarli Aski

Abstract

Legends and epics are important sources that feed Divan poetry. There are many literary concepts that belong to these sources and we come across through reference or mazmun. Introducing these concepts in terms of the sources they belong to and including their use with examples will make an important contribution to Divan poetry in terms of knowledge.

Divan poets, who were especially influenced by Iranian mythology, mostly included the heroes of the Shahnameh, the most important work on Iranian epos, in their poems. In addition, the heroes of the legendary love stories and the legendary personalities of the mystics were frequently the subject of the poems. Uskudarlı Aski's Divan contains extremely rich material in this sense. This rich content also enabled the Divan to reach an effective power.

Evaluation of the Divan in terms of the handling of the legendary and epic figures is important in terms of providing the opportunity to see how the legendary and epic figures are used in the 16th century Divan poetry. It is possible with the classification and analysis of this material to see in which contexts these figures were used in the Uskudarlı Aski's Divan and how they were evaluated.

In Uskudarlı Aski's Divan, the use of legendary figures of Persian origin is more intense. These figures are mostly used as an element of comparison or analogy for the Ottoman sultans or other statesmen who are praised in the odes.

However, it is seen that the heroes of the legendary love stories, the

people mentioned in the holy books and the mystics are frequently mentioned in the Divan. The heroes of the legendary love stories are mostly included in love poems written in a triangle of lover, beloved and rival. While the poet sometimes sees these people as a symbol that is describing the state of love, he sometimes uses them as a comparison material to express that his own love is superior.

The persons mentioned in the holy books are generally treated as idealized heroes in the poems. In addition to this, people who stand out as examples of negative behavior are also included in the Divan. The main reason why these people are included in the poems is that a certain behavior is almost symbolized in each of these personalities who have left a positive or negative mark in history.

The Sufis mentioned in the poems, on the other hand, are generally the ones who broke new ground in the way of Sufism and came to the fore with their epic personalities. Sufis are considered as individuals who stand out as examples of positive behavior in the Divan.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Divan of Uskudarli Aski, Legendary personalities, Divan literature, Iranian mythology.

Summary

In terms of its place in Divan poetry and its contribution to the poet's imagination, "legends and epics" draw attention as important sources that feed this poetry tradition. Introducing the concepts of these sources in the works of Divan literature and including their use with examples will make an important contribution to the understanding of Divan poetry.

Üsküdarlı Aski, whose divan we discussed in terms of having a rich content about the use of legendary and epic figures in Divan poetry, was born in Yenihisar at the beginning of the 16th century. Aski was a soldier and employed in the Janissary corps like his father. The poet took part in many wars throughout his military life, on this occasion, he had the opportunity to get to know the East and the West. After leaving the Janissary corps, Aski's continued to work as a clerk for a while. Aski, who spent his last years in distress and poverty, died in Yenihisar in 1576.

The fact that he lived in a period same with some famous poets were raised such as Fuzuli, Baki, Yahya, and Hayali overshadowed Aski's reputation. Despite this, the poet gained a very important place in the field and the qualification of being one of the leading poets in the murabba branch of Turkish literature. The most important sources feeding Aski's poetry are his sufi identity and his military service in his youth.

In our study, 30 eulogies, 60 murabbas, 564 ghazals and 31 stanzas in the Aski's Divan were scanned and couplets suitable for the content were processed. It is tried to determine how the legendary and epics figures were handled in the Aski Divan. The couplets we used in our study are quoted from the MA thesis titled "Uskudarlı Aski's Divan Criticized Text, Full Transcription and Reflections of Ottoman Life in 16th Century", written by Süreyya Uzun in Istanbul in 2011.

Evaluation of the Divan in terms of the discussion on the legendary and epic

figures is important for providing the opportunity to see how the legendary and epic figures are used in the 16th century Divan poetry. It is possible with the classification and analysis of this material to see in which contexts these figures were used in the Uskudarli Aski's Divan and how they were evaluated.

It is seen that Uskudarli Aski includes legendary figures of Persian origin in his Divan. These people are mostly used as elements of comparison or analogy for the Ottoman sultans or other statesmen who are praised in the odes. The Iranian sultan Cem is often included in couplets as a symbol of power and authority. The poet glorifies the mamduh by devaluing Dara. Isfendiyar is used as an element of comparison to praise the conquest of the sultan. While Iskender-i Zulkarneyn is mentioned in the poems due to his crowded army and closeness with Hizir, Iskenderi Yunani is mentioned in the praise of the mamduhs with his mirror and warriorism. The hero's majesty and valor are used as an element of simile for the praised. Nusirevan is mentioned in the Divan because of the large and ostentatious palace he had built in Medain. Tahmasb is used as elements of comparison in the praise of the mamduh. Zal is a symbol of old age and Rustem takes place in poems because of his valor. In his poems emphasizing the transience of the world, the poet frequently cites these people as examples because they became out of date despite their power and power.

The persons mentioned in the holy books are generally treated as idealized heroes in the poems. In addition, people who stand out as examples of negative behaviour are also included in the Divan. The main reason of this is that a certain behaviour is almost symbolized in each of these personalities who have left a positive or negative mark in history. Asaf, the vizier of Solomon, is the symbol of mastery of reason and caution, prudence, prudent thought and a far-sighted statesman in poems. Hizir is the holy person who attains immortality by drinking the water of life and comes to the aid of those who are in distress. Karun became a symbol used for those who have accumulated a lot of wealth and welfare, but who are always harmed rather than benefited from what they have accumulated. Loqman, on the other hand, is the master of medicine with his aspects such as the symbol of wisdom and finding the cure for every problem except death.

The heroes of the legendary love stories are mostly included in the love poems written in the triangle of lover, beloved and rival. While the poet sometimes sees these people as a symbol describing the state of love, he sometimes uses them as a comparison material to express that his own love is superior. Leyla is the symbol of the beloved with her cruel attitude towards her lover in the Divan, and Mecnun is the symbol of the lover in trouble and sorrow. Ferhad represents the self-sacrificing and sad lover who cannot meet his beloved. Shirin is often an element of simile for the beloved. However, it is also used in the sense of sweetness. While Vamık couplets are handled with the quality of being a lover, Azra is likened to the beloved with her beauty.

The Sufis mentioned in the poems are generally the ones who were pioneers of Sufism and came to the fore with their epic personalities. Sufis are considered as individuals who stand out as examples of positive behaviour in the Divan. It is seen that the poet sometimes mentions the names of mystics in order to show his

knowledge, with the thought that poetry without knowledge will not be respected.

Giriş

Divan şiirinin kaynakları arasında efsanevi ve menkıbevi unsurlar önemli bir yer tutmaktadır. Efsane ve menkıbe, taşıdıkları benzer özelliklerden dolayı adeta tek bir tür gibi telâkki edilse de bu iki türü birbirinden ayıran bazı özellikler mevcuttur.

Efsane “*halkın imgesinde doğarak, ağızdan ağıza dolaşan ve konusu çok defa olağanüstü nitelikte olan hikâyeye*” dir.¹ Sözlükte, “öğünülecek güzel iş, hareket ve davranış” anlamlarına gelen menkıbe ise, tahminen IX. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında tasavvuf cereyanının görülmeye başlamasıyla birlikte, sufilerin gösterdikleri harikulâde olayları (kerametleri) nakleden küçük hikâyeler manasında kullanılmaya başlanmıştır.²

Menkıbeler de efsaneler gibi olağanüstü olayları konu edinir ancak menkıbelerin kahramanları gerçek kişilerdir. Söz konusu kişilerin yaşadıkları zaman ve mekân bellidir. Oysa efsanelerde, zaman ve mekân belirsiz ya da simgeseldir. Menkıbelerin kahramanları mukaddes kişilerdir. Bu sebeple menkıbelere kutsallık izafe edilir ve bunların gerçek olduklarına inanılır. Menkıbeyi efsaneden ayıran en önemli özellik budur.³

Divan şiirinin efsanelerle bağlantısı özellikle Fars mitolojisi üzerine yoğunlaşır ve şiirlerde yer verilen efsanevi şahsiyetlerin genellikle İran menşeli olduğu görülür. İran mitolojisinin Divan şiirine hâkimiyeti ise İran esatirinin en önemli eseri *Şehnâme* aracılığıyla olmuştur.⁴

Efsanevi ve menkıbevi şahsiyetlerin Divan şiirindeki kullanımına dair zengin bir içeriğe sahip olması bakımından divanını ele aldığımız Üsküdarlı Aşkî, 16. asrın başlarında Yenihisar’da doğmuştur. Aşkî bir kapıkulu askeri olup babası gibi Yeniçeri ocağına dâhildi. Şair askerlik hayatı boyunca pek çok savaşta yer almış, bu vesileyle de Doğu ve Batı’yı tanıma imkânı bulmuştur. Daha sonra Yeniçeri ocağından ayrılan Aşkî, bir süre kâtiplik mesleğine devam etmiştir. Ömrünün son yılları, sıkıntı ve yoksulluk içinde geçen Aşkî 1576 yılında Yenihisar’da vefat etmiştir.⁵

Fuzûlî, Bâkî, Yahya ve Hayâlî gibi şairlerin yetiştiği bir devirde yaşamış

¹ *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969), 231.

² Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1983), 1.

³ Arif Ay, “Efsane-Menkıbe Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Milli Eğitim Dergisi* 142, (1999): 249, Erişim: 11 Temmuz 2022, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/medergi/20.htm.

⁴ Bekir Şişman ve Muhammet Kuzubaş, Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevi ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme’nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007), 12.

⁵ İskender Pala, “Aşkî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1983), 30.

olması Aşkî'nin şöhretini gölgelemiştir. Buna rağmen şair, şiir sahasında çok önemli bir yer edinmiş ve Türk edebiyatının murabba dalında başta gelen şairlerden biri olma vasfını kazanmıştır. Aşkî, murabbada olduğu kadar gazelde de ustadır. Aşkî'nin şiirini besleyen en önemli kaynaklar onun mutasavvıf kimliği ve gençlik yıllarında ifa ettiği askerlik mesleğidir.

Çalışmamızda Aşkî Divanı'nda bulunan 30 kaside, 60 murabba, 564 gazel ve 31 kıta taranarak muhtevaya uygun beyitler işlenmiştir. Efsanevi ve menkıbevi şahsiyetlerin Aşkî Divanı'nda nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız beyitler Süreyya Uzun tarafından 2011 yılında İstanbul'da kaleme alınan "Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları" adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır.⁶

1. Acem Kaynaklı Şahıslar

Divan'da Acem kökenli şahsiyetlerden hükümdar, pehlivan ve devlet adamı vasfına sahip bulunanlar, çoğunlukla Osmanlı padişahları veya diğer devlet adamları için bir kıyas ya da benzetme unsuru olarak kullanılır. Bu tür şahsiyetlere bilhassa kasidelerde yer verilir.

1.1. Cem

İran'ın meşhur padişahlarından Cem, Pişdâdiyân sülalesinden Tahmurs'un oğlu olup Cemşit olarak da bilinir. Cem aynı zamanda şarabı icat eden kişi olarak tanınır. Bu özelliği sebebiyle edebiyatta zevk ve eğlence sembolü olarak ismi ve "cam"ı ile anılır. Ayrıca tahtı ve tacı ile de iktidar ve ululuk sembolü olarak işlenir.

Cem, ilk defa demiri eritip işleyen kişi olarak da bilinmektedir. Demirden silahlar ve zırhlar imal etmiş; ibrişimi, keteni ve kıl ipliğini eğirerek değerli kumaşlar üretmiştir. Devleri sarayların inşasında kullanmıştır. Hükümdarlığı süresince büyük refah içinde yaşamıştır. Bütün bunlar Cem'in büyük bir kibre kapılmasına sebep olmuş, heykellerini yaptırıp halkı kendisine tapınmaya zorlayacak kadar ileri gitmiştir. Bunun sonucunda ilahi cezaya uğrayan Cem'in tahtı Dahhâk'ın eline geçmiştir.⁷

Aşkî Divanı'nda Cem, genellikle güç ve iktidarın sembolü olarak

⁶ Bu çalışmada, Süreyya Uzun'un Üsküdarlı Aşkî Divanı'nın dört farklı nüshasını karşılaştırarak hazırladığı tenkitli metin esas alındığından şiir sayısı ilgili metin doğrultusunda verilmiştir. Çalışmada ele alınan beyitlerin yeri parantez içinde belirtilmiştir. İlk sayı beytin kaçınıcı şiir içinde yer aldığını gösterirken, diğer sayı beyit numarasını vermektedir.

⁷ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2008), 204-208.

beyitlerde yer alır. Feleğin vefasızlığından yakınan şair, onun elinden kimsenin kurtulamayacağını zira yıllarca refah içinde hüküm süren Cemşid'in kadehini bile yere çalıp paramparça etmiş olduğunu şu şekilde dile getirir:

*“Yire çalduñ kâse-i Cemşid'i kılduñ pür-şikest
Münkesir senden dil-i âyîne-i 'âlem-nümâ” (Kaside ve Musammat 43/I/4)*

Şairin “Ben, kadehin verdiği safa ile zamanın İskenderiyim; sürahi benim Cem iktidarlı devrimin veziridir” dediği aşağıdaki beyitte ise Cem, iktidarın sembolü olarak yer alır:

*“Şafâ-yı cām ile 'Aşkî Sikender-i vaķtem
Şurâhî âşaf-ı 'ahd-i Cem-iktidârumdur” (Gazel 125/7)*

1.2. Dârâ

Dârâ, Avrupa'da Pers kralı "Darius" olarak bilinir. İsfendiyar'ın torunu ve Behmen'in oğlu olan Dârâ, İran'ın Keyâniyân sülalesinin son hükümdarıdır. Onun zamanında İran en geniş sınırlara ulaşmıştır. Divan şiirinde genellikle ihtişâm ve ululuk sembolü olarak anılırken mecâzî olarak büyük padişahlar da Dârâ olarak zikredilir.⁸

Aşkî'nin şiirlerinde daha çok Dârâ'yı değersizleştirmek suretiyle memdûhu yücelttiği görülür. Aşağıdaki beyitte şair, sultanın eşîğinin toprağı başına taç olduğundan beri, Dârâ'nın tacına yol tozu kadar kıymet vermediğini dile getirir:

*“Olaldan hâk-i dergâhuñ serine husrevâ efser
Kuluñ 'Aşkî ğubâr-ı râha şaymaz tâc-ı Dârâyı” (Mukatta'at 6/8)*

Padişahın zamanında yaşasa, Dârâ'nın, onun binasında ırgatlık etmeye dahi layık olamayacağını söyleyerek padişahı Dârâ ile mukayeseden kaçırır:

*“Kayşer ü Dârâ zamânuñda geleydi husrevâ
Lâyık olmazdı binâ-yı şehde ırgad itmege” (Gazel 457/3)*

Başka bir beyitte ise “Gaflete kapılıp da dünyanın pisliklerine bulaşan kimse, zamanın Dârâ'sı bile olsa mücadelesi büyük olur” diyen şair, Dârâ'yı

⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 106.

güç ve iktidarın sembolü olarak ele alır:

“Ğaflet ile ‘Aşkîyâ ālāyışine ‘ālemüñ
Karışan Dārâ-yı devrân ise ğavĝâ arturur” (Gazel 84/5)

1.3. İsfendiyâr

İran'ın efsanevi kahramanı ve *Şehnâme*'nin karakterlerinden biri olan İsfendiyâr, İslâm öncesi İran hânedanlarından Keyânîler'in hükümdarı Güştâsb'ın oğludur. Zerdüştiliği kabul edip, bu dini yaymak için mücadele etmiştir. Edebiyatımızda cesareti, kahramanlığı, gücü ve yenilmezliği ile şöhret bulmuştur.⁹

Dîvân'da adının zikredildiği tek beyitte, Kanuni Sultan Süleyman'ın fethini methetmek üzere bir mukayese unsuru olarak kendisinden bahsedilmiştir:

“İtdi egerçi ‘āleme destân adını
Kılmadı böyle Rüstem ü İsfendiyâr feth” (Kaside ve Musammat 19/15)

1.4. İskender

Tarihte iki İskender vardır. Biri Kur'an-ı Kerim'de adı zikredilen, Hızır ile birlikte âb-ı hayatı bulmak için zulümata giden, hem peygamber hem padişah olan İskender (İskender-i Zülkarneyn)'dir. Hakkında efsane ve rivayetler oldukça fazladır. Hatta hakkında “İskender-nâme” adı verilen özel bir edebî tür ortaya çıkmıştır. Diğer Makedonya hükümdarı Filip'in oğlu olup İran'ı zapteden Büyük İskender (İskender-i Yunânî)'dir.¹⁰

Divan'da İskender-i Zülkarneyn, kalabalık ordusu ve Hızır ile yakınlığı münasebetiyle zikredilmiştir. İskender-i Yunânî'ye ise aynası ve cihângirliği ile memduhların (padişah ve devlet adamları) övgülerinde yer verilmiştir.

Padişahın fethettiği ülkelere İskender'in bile ayak basmamış olduğunu dile getiren şair, padişahın cihangirliğini methetmek için bir mukayese unsuru olarak İskender'i zikretmiştir:

“Şehâ feth itdüğüñ mülke kadem başmadı İskender
Cihân mülkinde kim gördi senüñ gibi Süleymân'ı” (Kaside ve Musammat 26/14)

⁹ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1996), 11.

¹⁰ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, 221.

Efsaneye göre, İskender, Hızır ve İlyas, âb-ı hayatı aramak için yola çıktıklarında İskender, Hızır'la İlyas'ı kaybeder ve hayat suyuna erişemez. Hızır'la İlyas ise âb-ı hayatın kaynağını bulup bu sudan içer.¹¹ Aşağıdaki beyitte bu olaya telmih yapılmıştır:

*"Zulmet-i ğamda Sikender gibi ser-gerdân iken
Hızır-veş ser-çeşme-i hayvâna gelmişlerdenüz"* (Kaside ve Musammat 35/9)

Mir'ât-ı İskender, Mısır'ın İskenderiye şehrinde Pharos adası üzerinde bir kulenin üzerine kurularak, limana giriş çıkış yapan gemileri izlemek için İskender tarafından yaptırılmış aynadır. Şehri ve limanı aydınlatması, çok uzaktan görünmesi ve yalancılardan görüntülerini yansıtmaması gibi özellikleri sebebiyle Divan şiirine konu olmuştur.¹² Aşağıdaki beyitte ise, gönül ve kadeh İskender'in aynasına benzetilmiştir:

*"Dil ü cām al ele ki_anlar durur mir'ât-ı İskender
Cihānı seyr kıl âyine-i 'âlem-nümâlarla"* (Gazel 461/2)

1.5. Kahramân

İran hükümdarlarından Tahmurs'un oğlu olup Pişdadiyan sülalesine mensuptur. Kahramân-ı katil olarak da anılır. Divan şiirinde katil yönü ve pehlivanlığı ile söz konusu edilir.¹³ Aşkî, padişahı methederken Kahramân'ın heybeti ve yiğitliğini benzetme unsuru olarak kullanır:

*"Hızır-himmet Kahramân-heybet Sikender-ma 'delet
Pâdişâh-ı bahr ü ber şâhib-ı kırân-ı rûzigâr"* (Kaside ve Musammat 24/15)

*"Ġazâ kılsa olur Rüstem-şecâ'at Kahramân-şavlet
Du 'â kılsa olur dervîş-sîret pârsâ-himmet"* (Kaside ve Musammat 39/8)

Kahramân bazen de memdûhu yüceltmek için bir kıyas unsuru olarak ele alınır. Şair, Kahramân ile kıyasladığı padişahın ondan çok daha üstün olduğunu iddia eder:

*"Kahr kılsañ şeş-per-i hışmuñla rûz-ı ma 'reke
Zir-i hâke kahr olur düşmen olursa Kahramân"* (Kaside ve Musammat 27/19)

¹¹ Pala, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, 237.

¹² İsmail Avcı, "Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, no. 29 (2014): 48.

¹³ Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, 298.

1.6. Nûşirevân

Kisrâ lakabıyla da tanınan Nûşirevân, İran'ın Sâsâniyân sülalesine mensup hükümdarlarından biridir. Adaletiyle ün salmıştır. Bu sebeple edebiyatımızda Nûşirevân-ı Âdil şeklinde zikredilmiştir. Adaletiyle birlikte inşa ettirdiği saraylar ve taklarıyla da şöhret kazanmış bir hükümdardır. Medâin'de yaptırmış olduğu büyük, gösterişli saray, halkını ve yabancı konuklarını kabul edip ağırladığı, çeşitli sebeplerle haksızlığa uğrayanları dinleyerek mağduriyetlerini giderdiği bir adalet sarayı olarak ün kazanmıştır.¹⁴

Aşkî Divanı'nda Nûşirevân bu saray münasebetiyle söz konusu edilir. Aşağıdaki beyitte şair, mezar taşındaki sütun parçasını Nûşirevân'ın köhne sarayına benzetir:

*“Serây-ı köhne-i Nûşinrevânı ‘arz eyler
Sütün-pâre-i seng-i ser-i mezâri göre” (Gazel 428/5)*

1.7. Tahmasb

Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmâil'in büyük oğlu olan Tahmasb, 1524'te henüz on yaşında iken babasının ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Ömrü mücadeleler ve savaşlarla geçen Tahmasb, 1576'da zehirlenerek öldürülmüştür.¹⁵

Tahmasb Divan'da, memdûhun yüceltilmesinde bir kıyas unsuru olarak yer alır. Şair Tahmasb'ın, Sultan Süleyman'ın kapısında ancak bir hizmetçi olabileceğini şu şekilde ifade eder:

*“Cârû kılup otağasın uşlu ise Tahmâs
Olsun dün ü gün bâb-ı hümayûnuña ferrâş” (Gazel 186/5)*

1.8. Zâl, Rüstem

İran tarihi ve efsanelerine ait bu iki şahıs baba ve oğuldur. Zâl, Cem soyundan gelen Nerimân'ın torunu ve Sâm'ın oğlu, Rüstem ise Zâl'in oğludur. Rüstem, şiirlerde kahramanlık ve yenilmezlik sembolü olarak anılır, övülen için bir mukayese unsuru olarak görülür. Zâl doğduğunda vücudundaki bütün tüyleri alınlımadık biçimde bembeyaz olduğundan kendisine bu lakap verilmiştir. Yine bu özelliğinden dolayı babası Sam onu

¹⁴ Muhammed b. Cerir Taberi, *Tarih-i Taberi*, çev. M. Faruk Görtunca (İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007), 2: 505.

¹⁵ Tufan Gündüz, “Tahmasb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 9: 413.

terk etmiş, Simurg'un yuvasının bulunduğu Kaf Dağı'na bırakılmış ve burada Simurg tarafından büyütülmüştür.¹⁶

Edebiyatımızda Zâl, saçlarının beyazlığı sebebiyle ihtiyarlığı temsil eder. Divan'da da bu yönüyle dünya ve Zâl arasında benzerlik kurulur. Kelimenin ihtiyar anlamından dolayı "Zâl-i dehr" terkibi kullanılır. İbrahim Paşa'nın övgüsüne yer verilen bir beyitte, onun yiğitliğiyle âleme nam salması sebebiyle dünya denilen Zâl'in Rüstem'in adını unuttuğu ifade edilir:

*"Çıkalı re'y ü şecâat birle nâmuñ 'âleme
Hâk bilür kim Zâl-i dehr unutdı nâm-ı Rüstem'i" (Kaside ve Musammat 37/4)*

Aşkî, Rüstem'in övünebileceği tek meziyetinin yiğitlik olduğunu, oysa bütün iyi hasletlerin Sultan Süleyman'da kemale erdiğini şu şekilde dile getirir:

*"Sensin ol kim sende bulmuşdur kamu eylik kemâl
Rüstem ancak bir şecâ'atle idermiş iftihâr" (Kaside ve Musammat 24/20)*

2. Kutsal Kitaplarda Doğrudan veya Dolaylı Olarak Adı Geçen Şahıslar

Kutsal kitaplarda adı geçen şahıslar ile kastedilen, peygamberler dışında kalan dinî ve tarihî şahıslardır. Divan'da zikredilen şahıslar genellikle Kur'an kaynaklıdır. Ancak şiirlerdeki anlatılara bakıldığında, bu şahısların Kur'an ve hadis temelli olmayan bazı anlatılarla ele alındıkları da görülmektedir. Bu anlatılar kimi zaman başka şahısların mitoslarıyla karıştırılmıştır. Kimi zaman da birtakım masal, efsane ve mitsel anlatı, bu şahısların biyografik anlatılarına ilave edilmiştir.

Bahsi geçen şahıslar şiirlerde genellikle idealize edilmiş birer kahraman olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte olumsuz davranış örneği olarak temayüz eden şahıslara da Divan'da yer verilmiştir. Şiirlerde bu şahıslara yer verilmesinin temel sebebi, tarihte olumlu ya da olumsuz anlamda iz bırakmış bu şahsiyetlerin her birinde belirli bir davranış biçiminin âdeta simgeleşmiş olmasıdır.

Âsaf

Âsaf, Hz. Süleyman'ın veziridir. İslami kaynaklarda adı Âsaf b. Berahya şeklinde geçmektedir. Âsaf, İsm-i Azâm'ı bilen, duası kabul edilen, keramet sahibi bir kimsedir. Âsaf'ın Hz. Süleyman'ın isteği üzerine, Sebe kraliçesi Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir sürede getirdiğine

¹⁶ Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 39.

inanılır. Divan şiirinde vezirler övülürken, onların üstünlükleri bahsinde mutlaka Âsaf'ın adı anılır. Çünkü Âsaf, akıl ve tedbirdeki ustalığın, dirayetin, isabetli fikrin ve ileri görüşlü bir devlet adamının sembolü olmuştur. Âsaf kelimesi zamanla vezir sözcüğünü ifade eden bir kelime olarak da kullanılmıştır.¹⁷

Aşkî şiirlerinde, övdüğü kişiyi bazen Âsaf olarak zikreder, bazen de Âsaf-ı devran gibi terkiplerle niteler. Onun şiirlerinde Âsaf çoğu zaman memdûhu yüceltmede istifade edilen bir unsurdur. Aşağıdaki beyitte şair Damat İbrahim Paşa'yı zamanın Süleyman'ının mührüne sahip olan "Âsaf sıfatlı vezir" olarak nitelemektedir:

*"Âşafâ emriñe râm olsa 'aceb mi ins ü cân
Sendedür çünkim Süleymân-ı zamānuñ hâtemi"* (Kaside ve Musammat 37/8)

2.1. Hızır

Hızır, âb-ı hayâtı içerek ölmezlik sırrına erişen, peygamber veya veli olduğu hususunda görüş ayrılıkları bulunan kutsal bir şahsiyettir. Kur'an-ı Kerim'de adı geçmemektedir. Fakat müfessirler tarafından, Kehf Sûresi'ndeki kıssada Hz. Musa'ya rehberlik yaptığına inanılan kişinin Hızır olduğu kabul edilir. Hızır'ın ölmezlik sırrına vakıf olup hâlâ yaşadığına ve sıkıntıya düşenlere yardım ettiğine dâir pek çok rivâyet mevcuttur.¹⁸

Şair, padişahın meclisinin şerbetini hayat suyuna teşbih eder ve bu sudan içenlerin Hızır gibi ebedî hayat bulacağını şu şekilde dile getirir:

*"Şerbeti ol meclisüñ âb-ı hayātuñ 'aynidur
Nüş edenler Hızır-veş buldı hayât-ı cāvîdân"* (Kaside ve Musammat 27/34)

"Ey keramet madeni! Bu vücudum bela girdabına düşmüş bir gemidir, bana Hızır'a benzeyen himmetini eriştir" diyen şair, Hızır'ın sıkıntıya düşenlere yardım ettiği inancına telmihte bulunur:

*"Ey kerâmet kânı irgür baña Hızır-ı himmetüñ
Kim bu cismümdür belâ gird-âbına düşmiş gemi"* (Kaside ve Musammat 34/15)

Aşkî Divanı'nda Hızır, çoğu zaman sevgili ve memdûh için benzetme unsuru olarak kullanılmış, bazen de bu kişiler Hızır'dan üstün görülmüştür:

¹⁷ Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 325-328.

¹⁸ Lütfi Kaleli, *Mitolojide İnanç ve Peygamberler* (İstanbul: Can Yayınları, 1996), 243.

*“Lebüñ ey Hızr-ı şānī hāşiyetle cāndan artuğdur
Ne cān kim cān bağışlar çeşme-i hayvāndan artuğdur” (Gazel 128/1)*

*“Etmez idi bilse ger hāşiyetini la lünüñ
Ömrini Hızr u Sikender çeşme-i hayvāna şarf” (Gazel 210/4)*

Sevgili ile ilgili kullanımlarda Hızır kelimesinin “yeşillik, tazelik” anlamları kastedilerek ayva tüyleri renk bakımından Hızır’a benzetilmiştir:

*“Ruğhlaruñ mir’āt-ı İskender durur ey Hızr-hāt
Şaçlaruñ zulmet lebüñ āb-ı hayāt ırmağıdur” (Gazel 117/3)*

Bazen de sevgilinin dudakları veya yanakları kişiyi ölümsüzlüğe ulaştıran āb-ı hayāt olarak görülür. Bu durumda âşık, āb-ı hayātı arayan Hızır’dır.

*“Zülfüñe dil bağlayup oldum lebüñ cüyendes
Hızr-veş zulmetde güyā āb-ı hayvān isterin” (Gazel 372/4)*

2.2. Kârûn

Kur’an-ı Kerim’de Kârûn’un adı Hâmân ve Firavn ile birlikte anılır. Kârûn, Hz. Musa devrinde yaşamış, elde ettiği muazzam serveti ve aynı zamanda hasisliği ile meşhur olmuştur. Çok büyük servet sahibi olduğu halde Hz. Musa’nın istediği zekâtı vermeyip serveti ile beraber yere geçmiştir.¹⁹ Bu sebeple Kârûn, çok fazla mal ve servet biriktiren, ama biriktirdiğinden yarar değil hep zarar görenler için kullanılan bir simge haline gelmiştir.²⁰

Aşk’ın şiirlerinde dünya malına itibar etmenin yanlışlığı, dünyaya ait her nimetin geçici olduğu gibi hususlar vurgulanırken Kârûn ve hazinesinin akıbetine telmihte bulunulur. Kârûn’un hazinesi yere geçmiştir. Çünkü mal bir akarsudur, su da elbette toprağa sızar:

*“Genc-i Kârûn iy gönül geçdiyse yire vechi var
Māl akar bir şu durur elbetde yire mā geçer” (Gazel 127/3)*

“Zengin kişi, Kârûn ile hazinesinin hikâyesini işitseydi malını düşünerek yerin dibine geçerd” diyen şair, Kârûn’un akıbetini ibret alınması gereken bir misal olarak ortaya koyar:

¹⁹ Kasas, 28/76-82; Ankebut, 29/39; Gâfir, 40/24.

²⁰ Pala, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, 258.

“Hâce geçerdî mâli ile yirlere eger
İşitse idi genc ile Kârûn hikâyetin” (Gazel 357/4)

Aşağıdaki beyitte ise Kârûn’un hazinesi, dünyanın geçici servetini ifade etmek için kullanılmıştır. Şaire göre dünyada aşk iksirine talip olan kimse, gayret ayağını Kârûn’un hazinesi üzerine basmayandır:

“Tâlib-i iksîr-i ‘aşk oldur cihânda ‘Aşkiyâ
Başmaya himmet ayağın genc-i Kârûn üstine” (Gazel 434/5)

2.3. Lokman

Hz. Lokman’ın peygamber olduğuna dair görüşler ileri sürülse de genel kanaat ulu bir zat olduğu yönündedir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Lokman’ın adına bir sure vardır. Surede geçen “Doğrusu Lokman’a Allah’a şükret diye ilim ve hikmet (anlayış) verdik”²¹ ayetinden hareketle Türk şiirinde Lokman, hikmetin sembolü olarak anılmaktadır.²² Aşkî Divan’ında da benzer bir kullanım görülür:

“Çeşm-i ‘ibretle kamu eşyâya kılduñsa nazâr
Eyle ‘Aşkî şive-i hikmetde Loqmân ile bahs” (Gazel 28/7)

Lokman, bitkilerin özünü bilmesi, ölümsüzlüğün ilacını araması, ölüm dışındaki her derdin devasını bulması gibi yönleriyle hekimliğin ustası kabul edilir. Divan’da Hz. Lokmân’ın bu yönüne de telmihte bulunulur:

“Eger Loqmân-ı ‘ahd olsa tabîbe kılmayup muhtâc
Hekîm-i Lem-yeznel dâ’im saña kılsun ‘atâ şihhat” (Kaside ve Musammat 41/13)

“Ey gönlü hasta, derdinin devası isterse Lokman’dan gelsin, ecel kanunu herkese eninde sonunda şerbetini sunar” diyen Aşkî, her derde deva bulan Hz. Lokmân’ın da ölüme çare bulamayacağını dile getirir:

“Şerbetin âhîr sunar her şahşa kânûn-ı ecel
Derdüñe Loqmân’dan ey dil-haste dermân oldu tut” (Gazel 25/6)

3. Aşk Hikâyelerinin Kahramanları

Divan’da efsanevi aşk hikâyelerinin kahramanlarına daha çok âşık, sevgili ve rakip üçgeninde yazılan aşk konulu şiirlerde yer verilir. Şair, kimi

²¹ Lokman, 31/12.

²² Pala, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, 290.

zaman bu şahısları aşk halini anlatan birer timsal olarak ele alırken kimi zaman da kendi aşkının daha üstün olduğunu ifade etmek amacıyla bir kıyas malzemesi olarak kullanır.

3.1. Leylâ ve Mecnûn

Leylâ ve Mecnûn Arap kaynaklı bir halk hikâyesinin kahramanlarıdır. Hikâye, İran edebiyatında tasavvufi nitelik kazanmıştır. Mecnûn'un asıl adının Kays b. Mülevvah el-Âmirî olduğu, Emevîlerin ilk zamanlarında yaşadığı ve 70 (m. 689) yılında öldüğü rivayet edilir. Ancak kabilesi, soy kütüğü, gerçekte yaşayıp yaşamadığı, eğer tarihi bir kişilik olarak yaşamışsa ne zaman ve nerede yaşadığı ve hayatının mahiyeti hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Şiirlerde asıl adı olan "Kays" da zikredilir. Ancak Leylâ'ya olan aşkı nedeniyle aklını kaybetmesinden dolayı kendisine verilen ve daha sonra isminin yerini alan Mecnûn lakabı her zaman ön plandadır. Edebiyatımızda Mecnûn'un aşk hikâyesi üzerine sayısız mazmun oluşturulmuştur. Divan şiirinde Leyla, âşığa karşı takındığı acımasız tavrı ile sevgilinin, Mecnûn ise dert ve keder içindeki âşığın sembolüdür.²³

Aşkî Divanı'nda bu kahramanlar, isimleri etrafında teşekkül eden olayları hatırlatacak şekilde yer alırlar. Şairin, aşk ilminde Mecnûn'un üstünlüğünü kabul ettiğini gösteren ifadeleri vardır. Fakat Mecnûn'a karşı üstünlük iddiasını açıkça ifade ettiği manzumelere de rastlamak mümkündür.

Aşağıdaki beyitte Mecnûn'un üstünlüğüne vurgu yapılır. Şaire göre kişi aşk ilminde Kays gibi ustalaşsa, dünyada ona denk hiç kimse kalmaz:

*"Aşk fennin şöyle tekmil eylese mânend-i Kays
'Aşkiyâ bulmasa dünyâ içre akrânın kişi" (Gazel 538/7)*

Başka bir beyitte ise şair, kendi aşkının Leylâ ve Mecnûn hikâyesini unuttuğunu iddia eder:

*"Zülfüñ gamıyla bu dil-i mahzûn hikâyetin
Gören unuttı Leylî vü Mecnûn hikâyetin" (Gazel 357/1)*

Şair, Kays'ın aşk ilmini okuyup bitirememiş bir acemi iken, kendisinin bu ilimde kemale ermiş bir usta olduğunu düşünür:

*"Mübtedîdür Kays fenn-i 'aşkı tekmil itmedi
Gel bize şor kim bu fende mâhir ü kâmillerüz" (Gazel 153/2)*

²³ Pala, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, 347-349.

Mecnûn, aşkından dolayı çöllere düştüğü için kırın, bayırın divanesi olarak nitelendirilir. Bu niteliklere sahip birinin de aşkın sırlarını ve adabını bilemeyeceği ifade edilir:

*“Kat kat içüp şerbetin halkuñ beyāban gözlemiş
Kays bir uşlu imiş var hey yaban divanesi” (Gazel 526/6)*

3.2. Ferhâd ve Şîrîn

Klâsik şiirimize Fars Edebiyatı’ndan geçmiş olan “Ferhâd u Şîrîn” veya “Husrev ü Şîrîn” adı ile bilinen hikâyenin kahramanları, Şîrîn ile ona âşık ve bu sebeple birbirlerine rakip olan Hüsrev ve Ferhâd üçlüsüdür. Ferhâd, İran padişahı Hüsrev’in sevgilisi Şîrîn’e âşık olmuş ve ona kavuşma yolunda Bî-sütun Dağını delmiştir. Bu sebeple Ferhâd edebiyatımızda “Dağdelen” anlamına gelen “Kûhken” lakabı ile anılır. Hatta aşk halinin kendileriyle ifade edildiği birer timsal olmaları sebebiyle bazen Mecnûn ile birlikte zikredilir. Şairlerin çoğu zaman kendi sevgilileri için benzetme unsuru olarak kullandıkları Şîrîn adı, tatlılık anlamıyla da tevriyeli olarak kullanılır.²⁴

Aşkî Divanı’nda Ferhâd, fedakâr ve sevgiliye kavuşamayan gamlı âşığı temsil eder. Şair, gam Bîsütünü’nda Kûhken gibi fedailik etmeyen kişinin şirin yüzlü sevgilinin nakkaşına aşına olamayacağını şu şekilde ifade eder:

*“Kûhkenveş Bî-sütün-ı gamda serbâz olmayan
Âşinâ olmaz o Şîrîn-şüretüñ nakkâşına” (Gazel 403/4)*

Ferhad, hasretle sert taşları döşek, balyozu yastık edinmiştir. Bu tasavvur, Şîrîn’in arzusu üzerine Ferhad’ın Bî-sütun Dağını delmesi olayına göndermedir:

*“Yaturken hâreden bisterde Şîrîni kocup Husrev
Döşenmiş Kûhken hasretle hâri hâra yaşdanmış” (Gazel 193/2)*

Leylâ’ya benzeyen şirin güzellerle, Ferhâd ve Mecnûn misali destanı olduğunu söyleyen şair, kendisini bu meşhur âşıklara benzetir:

*“Cihânda ‘Aşkîyem Leylî-şifat şîrîn şanemlerle
Benüm Ferhâd ile Mecnûn misâli dâstânım var” (Gazel 68/7)*

²⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 171-173.

Şair, dağları delmekte Ferhâd'ın akranıdır:

*"Kûh-ı ğamda ĥusrevâ şîrîn lebûñ ĥayrânıyuz
Kûhkenlikde belâ Ferhâdınıñ akrânıyuz"* (Gazel 174/1)

Bazen gam çölünde Mecnûn gibi derbeder olup bazen Kûhken gibi dağlara gitmek ister:

*"Gâh deşt-i ğamda Mecnûn gibi ser-gerdân olup
Kûhkenveş gâh 'azm-i kûhsar itsem gerek"* (Gazel 252/4)

3.3. Vâmık ve Azrâ

Aslı Yunanca mensur bir aşk romanına dayanan Vâmık ve Azrâ hikâyesinin bugün elde bulunan nüshası, Unsurî'nin yazdığı Farsça bir eserdir. Bursalı Lâmiî Çelebi, hikâyeye, İran şairi Unsurî'nin aynı adlı eserine dayanarak, İslâmî unsurlar katmış, tasavvufa olan meylini, zaman zaman olaylara ve kahramanlara yansıtmıştır. Bu hikâye Lâmiî'nin eseri sayesinde edebiyatımızda yaygınlık ve şöhret kazanmıştır.²⁵

Diğer masal kahramanlarına nazaran Vâmık ve Azrâ'nın Divan'da daha az sözü edilir. Vâmık beyitlerde âşıklık vasfı ile ele alınırken Azrâ güzelliği ile sevgili için benzetilen olur. Sevgili güzel yanağıyla Azrâ'ya benziyorsa, şair de sevgiliye duyduğu aşk ile Vâmık'ın timsalidir:

*"Sen n'ola bu 'izâr ile 'Azrâ-misâl iseñ
Biz dağı 'aşk ile göre Vâmık degül miyüz"* (Gazel 173/3)

4. Mutasavvıflar

Divan'da zikredilen mutasavvıflar, genel itibarıyla tasavvuf yolunda çığır açmış, yaşadıkları dönemin ve kendilerinden sonraki dönemlerin öncüleri olmuş kimselerdir. Şiirlerde mutasavvıflara yer verilmesinin en önemli sebebi, bu kimselerin toplum için birer rol model kabul edilmeleridir. Diğer bir sebep ise Divan şiirine hâkim olan ilimsiz şiirin itibar görmeyeceği düşüncesidir. Dolayısıyla şairler bilgilerini göstermek için de mutasavvıfların isimlerini şiirlerinde kullanmışlardır. Bu durum bir Divan şairi olan Aşkî'nin şiirleri için de geçerlidir.

4.1. Hacı Bektâş-ı Velî

Hacı Bektâş-ı Velî, Anadolu'nun büyük evliyasındandır. Bektaşîliğin ve Yeniçeri Ocağı'nın kurucusu olarak kabul edilir. Zira Yeniçeriler, Orhan Gazi

²⁵ A. Naci Tokmak, "Vâmık ve Azrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42: 503-504.

(1324-1360) devrinden itibaren Hacı Bektaş Velî'yi pir olarak tanımış ve Hacı Bektaş kültürünü benimsemişti. Dolayısıyla her yeniçeri bu yolun adabını öğrenerek icaplarını yerine getirir olmuştur.²⁶ Aşkî de genç yaşında yeniçeri olduğuna göre onun yeniçerilikle beraber Bektaşîliği de kabul ettiğini söyleyebiliriz.²⁷

Hacı Bektaş'ın külliyesi birçok şairde olduğu gibi Aşkî'nin şiirlerinde de anılmıştır. Şair, zahidin taş gibi sert kalbinin, Hacı Bektaş türbesinin eşliğini secdegâh etmekle yumuşayacağını şu şekilde ifade eder:

*“Nerm olur kalbüñ senüñ zâhid eger bek taş ise
Secdegâh it âsitân-ı ravza-i Bektaşımı” (Gazel 476/6)*

4.2. Hallâc-ı Mansûr

Büyük sufilerden olan Hallâc-ı Mansûr'un sözleri ve menkıbelerinin etkisi asırlar boyunca sürmüş ve İslâm toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır. Divan'da, fenafillah makamına ulaştınca söylediği ve öldürülmesine neden olan meşhur sözü “Ene'l-Hakk” dolayısıyla birkaç beyitte adı zikredilmiştir.

Darağacına varıp “ben Hakk'ım” sırrını açıklayanın aslında aşk olduğunu; fakat ithamcıların o suçu Mansur'dan bildiğini söyleyen Aşkî, burada sözün söylendiği hale dikkat çekmektedir. Bu sözden maksat, kalbinde Allah'ın tecelli ettiğini gören âşığın kendi varlığını yok sayarak Hakk'ın varlığını dile getirmesidir. Aşkî bu durumu bir beyitinde şöyle ifade etmektedir:

*“Aşk idi dâra varup sırr-ı ene'l-Hak fâş iden
Müdde'iler tutdılar ol töhmeti Manşürdan” (Gazel 330/3)*

Şair, sevgilinin saçının darağacında Mansur olup aşk sayesinde “Ene'l-Hakk” sırrından da haberdar olmuştur.

*“Biz habibüñ zülfinüñ dârında Manşür olmuşuz
‘Aşk ile sırr-ı ene'l-Hakdan haberdâruz bugün” (Kaside ve Musammat 16/7)*

4.3. İbrahim b. Edhem

Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelen İbrahim b. Edhem, zühd yoluna girene kadar Horasan'da yaşamıştır. Varlıklı bir aileye mensup iken genç yaşta sahip bulunduğu bütün dünya nimetlerinden vazgeçip zühd yolunu

²⁶ M. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 39-47.

²⁷ Pala, “Aşkî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı”, 146.

seçmiştir.²⁸ Divan'da bu özelliği sebebiyle adı zikredilir. Kendisini aşk dilencisi olarak nitelendiren şair, İbrahim b. Edhem gibi kanaatkâr olması gerektiğini şu şekilde ifade eder:

*“Gir kanā ‘at şāline Edhemlik eylerseñ gönül
Çün gedā-yı ‘aşk olan pālāsa dībāsın virür” (Gazel 91/3)*

4.4. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî

Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiş ve 13. yüzyılda yaşamıştır. Büyük bir âlim, sûfî ve şair olan Mevlânâ'nın etkisi yalnızca bir ulusla veya etnik kimlikle sınırlı kalmayarak pek çok farklı millete ulaşmış; şiirleri onlarca dile çevrilmiş, manevi mirası yedi yüzyılı aşkın bir süredir takdirle karşılanmıştır.

Aşkî'nin Mevleviliğe dair müstakil manzumeleri ve Mevlevî olduğunu açıkça söylediği şiirleri vardır. Şair Mevlânâ'nın adını andığı şiirlerinde, çoğu zaman onun Şems-i Tebrîzî sayesinde terennüm ettiği ilahi aşk ve cezbe de yer verir:

*“‘Aşkiyâ ser-çeşmemüzdür Hâzret-i Monlâ Celâl
Başumuzda şol elif hatlu külehdür ‘aşka dâl
Sırma mazhar düşdügiçün dimişüz nâya halâl
Şemsden yakduk çerâğ-ı ‘aşkı Mevlâyilerüz” (Kaside ve Musammat 74/VII)*

*“Mîhr-i Ahmed'den toğupdur ‘Aşkînüñ kalbine nûr
Şems-i Tebrîzî'den irdi nitekim Monlâ'ya feyz” (Gazel 201/5)*

4.5. Veysel Karanî

Asıl adı Üveys olan Veysel Karanî, Yemen'deki Murâd kabilesinin Karan aşiretine mensuptur. Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken Müslüman olmuştur. Gıyaben dinini kabul ettiği peygamberi görmek için şiddetli arzu beslemiş, fakat ihtiyar annesine bakacak kimsesi olmadığı için Yemen'i terk edememiş ve Resûl-i Ekrem ile görüşememiştir. Çok iştihak duyduğu halde Hz. Peygamber ile görüşemeyen Veysel Karanî, edebiyatımızda âşık için bir prototip olarak görülmüştür.²⁹

Veysel Karanî'nin zâhiren hiç kimsenin rehberliği olmadan sırf Cenab-ı Hakk'ın irşadıyla velayet derecesine ulaştığı; Peygamberimizi görmemekle birlikte kendisinden mânen feyiz aldığı ileri sürülmüştür. Bu sebeple belli bir

²⁸ Dilaver Selvi, *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 64-66.

²⁹ Mehmet Emin Bars, “Tasavvufî Türk Edebiyatında Veysel Karanî”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 20, (2018): 306-324.

tarikata veya tasavvuf mesleğine mensup olmayan, fakat doğrudan doğruya mânevî bir hidayet ve delaletle velayet mertebesine ulaşan kişilere Üveysî denmiş, bu şekilde eğitim almaya Üveysîlik adı verilmiştir.³⁰ Aşkî bir beytinde Veysel Karanî'nin adını şu şekilde zikretmiştir:

“*Aşkîyem kükreyicek üstür-i ser-mest gibi
Rûz-ı mahşerde mehârum çuta Veysü'l-Karenî*” (Gazel 516/5)

Sonuç

Efsanevi ve menkıbevi şahsiyetlere dair zengin bir içeriğe sahip olan Üsküdarlı Aşkî Divanı'nın, Divan şiirinde efsanevi ve menkıbevi kişilerin ne şekilde kullanıldığı ve bu kaynağın şiirlere kattığı anlamsal açılımları ortaya koymak adına iyi bir örnek olduğu görülmüştür. Bu zengin içerik Divan'ın etkili bir ifade gücüne ulaşmasını da sağlamıştır.

Üsküdarlı Aşkî'nin Divan'ında Acem kökenli efsanevi şahıslara yoğun olarak yer verdiği görülür. Bu kişiler daha çok kasidelerde övgüsü yapılan Osmanlı padişahları veya diğer devlet adamları için bir kıyas ya da benzetme unsuru olarak kullanılır. İran padişahu Cem, genellikle güç ve iktidarın sembolü olarak beyitlerde yer alır. Şair, Dârâ'yı değersizleştirmek suretiyle memdûhu yüceltir. İsfendiyâr, padişahın fethini methetmek üzere bir mukayese unsuru olarak kullanılır. İskender-i Zülkarneyn'e kalabalık ordusu ve Hızır ile yakınlığı münasebetiyle şiirlerde yer verilirken İskender-i Yunânî, aynası ve cihângirliği ile memduhların övgülerinde zikredilir. Kahramân'ın heybeti ve yiğitliği, övülen için benzetme unsuru olarak kullanılır. Nûşirevân, Medâin'de yaptırmış olduğu büyük, gösterişli sarayı münasebetiyle Divan'da söz konusu edilir. Tahmasb, memdûhun övgüsünde bir kıyas unsuru olarak kullanılır. Zâl ihtiyarlığın sembolü olarak, Rüstem ise yiğitliği sebebiyle şiirlerde yer alır. Şair, dünyanın vefasızlığını vurgulayan şiirlerinde de güç ve iktidar sahibi olmalarına rağmen zamana yenik düşmeleri sebebiyle bu kişileri sıkça örnek olarak gösterir.

Kutsal kitaplarda bahsi geçen şahıslar, şiirlerde genellikle idealize edilmiş birer kahraman olarak ele alınır. Bununla birlikte olumsuz davranış örneği olarak temayüz eden şahıslara da Divan'da yer verilir. Şiirlerde bu şahıslara yer verilmesinin temel sebebi, tarihte olumlu ya da olumsuz anlamda iz bırakmış bu şahsiyetlerin her birinde belirli bir davranış biçiminin âdeta simgeleşmiş olmasıdır. Hz. Süleyman'ın veziri olan Âsaf, şiirlerde akıl ve tedbirdeki ustalığın, dirayetin, isabetli fikrin ve ileri görüşlü bir devlet adamının sembolüdür. Hızır hayat suyunu içerek ölümsüzlüğe kavuşan ve

³⁰ Necdet Tosun, “Veysel Karanî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43: 74.

sıkıntıya düşenlerin imdadına yetişen kutsal kişidir. Kârûn, çok fazla mal ve servet biriktiren, ama biriktirdiğinden yarar değil hep zarar görenler için kullanılan bir simge haline gelmiştir. Lokman ise hikmetin sembolü ve ölüm dışındaki her derdin devasını bulması gibi yönleriyle hekimliğin üstadıdır.

Efsanevi aşk hikâyelerinin kahramanlarına ise daha çok âşık, sevgili ve rakip üçgeninde yazılan aşk konulu şiirlerde yer verilir. Şair bazen bu şahısları aşk halini anlatan birer timsal olarak görürken bazen de kendi aşkının daha üstün olduğunu ifade etmek amacıyla bir kıyas malzemesi olarak kullanır. Leyla, Divan'da âşığa karşı takındığı acımasız tavrı ile sevgilinin, Mecnûn ise dert ve keder içindeki âşığın sembolüdür. Ferhâd, fedakâr ve sevgiliye kavuşamayan gamlı âşığı temsil eder. Şîrîn, çoğu zaman sevgili için benzetme unsudur. Ancak tatlılık anlamıyla da tevriyeli olarak kullanılır. Vâmık beyitlerde âşıklık vasfı ile ele alınırken Azrâ güzelliği ile sevgili için benzetilen olur.

Şiirlerde bahsi geçen mutasavvıflar ise genellikle tasavvuf yolunda çığır açmış ve menkıbevi şahsiyetleri ile ön plana çıkmış kişilerdir. Mutasavvıflar, Divan'da olumlu davranış örneği olarak temayüz eden şahıslar olarak ele alınır. İlimsiz şiirin itibar görmeyeceği düşüncesi ile şairin kimi zaman da ilmini göstermek amacıyla mutasavvıfların adını zikrettiği görülür.

Kaynakça

- Avcı, İsmail. "Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, no. 29 (2014): 47-69.
- Ay, Arif. "Efsane-Menkıbe Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi". *Milli Eğitim Dergisi* 142, (1999): 248-257. Erişim: 11 Temmuz 2022, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/medergi/20.htm.
- Bars, Mehmet Emin. "Tasavvufî Türk Edebiyatında Veysel Karanî". *Sosyal Bilimler Dergisi* 20, (2018): 306-324.
- Gündüz, Tufan. "Tahmasb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 413. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kaleli, Lütfi. *Mitolojide İnanç ve Peygamberler*. İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- Köprülü, M. Fuad. *İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Levend, Agâh Sırrı. *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Yayınevi, 1983.
- Onay, Ahmet Talât. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1996.
- Pala, İskender. "Aşkî, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı". Doktora Tezi,

- İstanbul Üniversitesi, 1983.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Selvi, Dilaver. *Abdülkerim Kuşeyri-Kuşeyri Risalesi*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Şişman, Bekir ve Muhammet Kuzubaş. *Mitik, Destanî, Masalsı, Efsanevi ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
- Taberi, Muhammed b. Cerir. *Tarih-i Taberi*. çev. M. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007.
- Tokmak, A. Naci. "Vâmık ve Azrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 503-504. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. "Veysel Karanî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 74-75. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.